

Maciej Bielawski

PANIKKAR

UNA BIOGRAFIA

Traducció de Jordi Pigem

FRAGMENTA EDITORIAL

Títol original PANIKKAR. UN UOMO E IL SUO PENSIERO

Publicat per FRAGMENTA EDITORIAL, SL
Plaça del Nord, 4, pral. 1.^a
08024 Barcelona
www.fragmenta.cat
fragmenta@fragmenta.cat

Collecció ASSAIG, 30
Consell assessor PERE LLUÍS FONT
FRANCESC-XAVIER MARÍN
JOSEP OTÓN
FRANCESC TORRALBA
AMADOR VEGA

Primera edició DESEMBRE DEL 2014
edició revisada

Producció editorial IGNASI MORETA
Producció gràfica INÈS CASTEL-BRANCO

Impressió i relligat ROMANYÀ VALLS, SA

© 2013 FAZI EDITORE S.R.L.
pel text

© 2014 JORDI PIGEM PÉREZ
per la traducció

© 2014 FRAGMENTA EDITORIAL
per aquesta edició

Dipòsit legal B 24.299-2014
ISBN 978-84-15518-10-5

Amb la col·laboració de la Direcció General
d'Afers Religiosos del Departament
de Governació i Relacions Institucionals

RESERVATS TOTS ELS DRETS

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ: MITE I REALITAT

1	Llegenda	9
2	<i>Mitopoiesis</i>	12
3	Hagiografia	16
4	Heteronímia	17
5	Vida i obra	23
6	Aquest llibre	27
7	Nota a l'edició catalana	30

I JOVENTUT (1918-1939)

1	Mare i pare	31
2	El matrimoni de Carme i Ramoni	37
3	Naixement	42
4	Imatges d'una adolescència	45
5	La Guerra Civil	49

II NUMERARI A ESPANYA (1940-1953)

1	Fi d'any	53
2	Estudis, formació espiritual i primers escrits	57
3	L'ordenació sacerdotal	63
4	Sacerdot, numerari i filòsof a Madrid (1946-1949)	70
5	Salamanca (1950-1953)	76
6	Tres llibres	83

III A ROMA I A L'ÍNDIA PER PRIMER COP (1953-1958)

1	La primera estada a Roma	93
2	¿Per què va anar a l'Índia?	98
3	Primera estada a l'Índia	102
4	Tres mosqueters	108
5	Sacerdoci de Melquisedec	116
6	Primer èxit literari	120

IV NOVAMENT A ROMA (1958-1963)

1	Segona estada a Roma	125
2	Dos doctorats més	129
3	El mestre i amic Enrico Castelli	138
4	Col·loqui i assajos	146
5	Sacerdot (i) acadèmic	152

V TEMPESTA (1963-1966)

1	Aïllament a Milà	161
2	Tensió i partença	167
3	Suspès a l'Índia	173
4	Concili i Vaticà	182
5	Amb Abhişiktānanda a Gangotri i Aruṇācala	189
6	Dos textos importants	198
7	Epíleg misteriós	205

VI PERÍODE DE TRANSICIÓ (1966-1971)

1	Nou inici	215
2	El <i>team</i> vèdic	222
3	Harvard	229
4	Mort de la mare	234
5	En moviment perpetu	238
6	Quatre assajos	243
7	Déu embolcallat pel somrient silenci del Buddha	249

VII ENTRE DOS MONS (1972-1982)

1	La Universitat de Califòrnia a Santa Barbara	255
2	El somni californià	259
3	Secularitat sagrada	263
4	Retrat pòstum d'Abhişiktānanda	268
5	Darreres trobades amb Enrico Castelli	274
6	Artista de diàleg	279
7	L'arquetip del monjo	288

VIII TAVERTEI (1983-2010)

1	Tornada	297
2	Matrimoni	302
3	Personatge i obra	310
4	Tensions i drama	320
5	Penúltima mirada	323
6	La gota d'aigua cau en l'oceà	336

EPÍLEG: PANIKKAR CITY 343

CRONOLOGIA 349

ÍNDIX ONOMÀSTIC 353

INTRODUCCIÓ: MITE I REALITAT

I LLEGENDA

A L'ÈPOCA EN QUÈ els occidentals anaven en peregrinació a l'Extrem Orient i els asiàtics venien a Occident a difondre la seva antiga saviesa, va aparèixer un home que semblava encarnar la síntesi entre Orient i Occident. Es deia Raimon Panikkar. Quan la humanitat començava a adonar-se cada vegada més de la irreductible multiplicitat i diversitat de les religions i de les cultures, semblava que ell sabia habitar-les totes i que podia demostrar que el pluralisme es pot viure pacíficament i sense perdre la pròpia identitat. A l'època en què la ciència i la religió estaven en conflicte, aquest home, doctor en química, en teologia i en filosofia, buscava una possible síntesi creativa entre l'una i l'altra. Quan semblava que s'esvaïa el sagrat i que les institucions religioses estaven en crisi, aquest sacerdot còsmic, amb el seu ensenyament i amb la seva vida, mostrava una nova via: la «secularitat sagrada». Erudit excels, viatger incansable que va recórrer tots els continents, interlocutor encisador, oficiant extàtic, escriptor fecund que anava més enllà de l'escriptura i parlava del silenci de la paraula. Sempre serè i somrient, fresc

i lúcid fins al final. Va conèixer els grans homes del seu temps, però que no va ser deixeble de cap d'ells. Un «profeta del demà passat» (Raffaele Luise), un «artista del diàleg» (Achille Rossi). Home bell i encisador, lleuger i robust, delicat i resistent.

Heus aquí els fragments de què es compon la «llegenda Panikkar», que els seus amics repeteixen i estenen, que els estudiosos multipliquen en els simposis i en les seves publicacions cada cop més nombroses, que es pot albirar en alguna filmació a YouTube o en els DVD disponibles en el mercat, i que emergeix de l'obra mateixa de Panikkar, formada pels seus escrits i per la seva vida.

En el cas de Panikkar, la llegenda és pràcticament inevitable. En part la va generar ell mateix, esdevenint-ne alhora l'artífex i la víctima. Després, tots aquells que el van conèixer han contribuït a expandir-la, reforçar-la i difondre-la. *Llegenda*, com diu l'etimologia del mot, és quelcom que ha de ser llegit. Aquest «ha de» té un doble significat. D'una banda, indica que la lectura de la vida i de l'obra de Panikkar inevitablement genera llegenda, i d'altra banda, que malgrat tot la seva llegenda ha de ser llegida, és a dir, presa en consideració, qüestionada, redimensionada, interpretada i assimilada. La llegenda de Panikkar és un enigma que cal desxifrar. Sens dubte, el mateix Panikkar diria de seguida que aquesta operació no pot sinó crear una nova llegenda. Per tant, si aquest ha de ser el resultat, potser no val la pena embarcar-se en aquesta empresa. Som conscients que una «biografia objectiva» no existeix. Ara bé, aquesta conclusió no exclou una recerca que es transforma en diàleg amb la vida i amb l'obra de Panikkar. Si és just veure el límit de tota empresa, això no significa que no calgui emprendre-la. Si Panikkar hagués

estat presoner d'aquest raonament, mai no hauria escrit *La plenitud de l'home* ni *La realitat cosmoteàndrica*.

La llegenda és una mirada llunyana, i aquí rau la força, la bellesa, l'encís i la seducció que traspuja. Panikkar es presentava i era vist així. Era un meteor, un cometa, un llampec. Sempre venia de lluny i tot seguit se n'anava, deixant darrere seu la fragància dels seus discursos i la llarga ressonància del seu somriure. Arribava a Itàlia procedent de l'Índia o dels Estats Units, a l'Índia arribava d'Europa o d'Amèrica, anava a Amèrica des de l'Índia o des d'Europa. I quan finalment es va establir a Tavertet, a Catalunya, venia d'un passat molt ric, format per totes les terres que havia recorregut i per tots els coneixements que havia acumulat. I s'encaminava cap al misteri, l'enigma, el silenci.

Panikkar esdevé llegenda ja durant la seva vida. La llegenda s'amplia i es difon amb el pas del temps, i amb la desaparició d'aquest pensador creix la seva capacitat de generar llegenda. S'engeguen mecanismes hagiogràfics fortíssims i diversos, en relació amb la seva vida i la seva obra. És un procés inevitable i totalment comprensible.

Trobo necessari contemplar de prop aquesta llegenda, destriar-ne els elements i analitzar-los, parant esment al concret i sense eludir les dificultats. Cal observar els llocs de Panikkar, agafar els seus objectes a la mà, mastegar les seves paraules, recórrer els seus camins. Crec que la mateixa figura de Panikkar demana aquesta operació, perquè d'altra manera només en quedaria la llegenda, i una llegenda pot ser plaent i rellevant però és, al capdavall, estèril si no té un vincle amb la realitat. Aïllada de la vida, no pot donar vida.

Precisament perquè he observat, amb perplexitat, certa tendència hagiogràfica i llegendària que envolta i engloba

Panikkar i la seva obra, emprenc aquesta tasca que és alhora viatge, reflexió i escriptura. Ho faig per Panikkar, per mi i pels altres.

2 MITOPOIESIS

El mite —o *mythos*, el mot que sovint preferia Panikkar per escrupolositat filològica— ha estat un dels seus termes favorits i hi ha dedicat nombroses pàgines en els seus textos. Les seves reflexions sobre el mite se situen en el gran corrent intel·lectual del segle xx al qual han contribuït pensadors i autors com ara Rudolf Bultmann, Jan de Vries, Mircea Eliade, Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Leszek Kołakowski, Geoffrey S. Kirk, Joseph Campbell, Károly Kerényi, Julien Ries, Kurt Hübner, Lluís Duch, Volker Hörner, Martin Leiner i altres. *Mutatis mutandis*, el concepte de mite en Panikkar s'assembla al d'*horitzó* en Hans-Georg Gadamer, al de *paradigma* en Thomas Kuhn, al d'*arquetip* en Carl Gustav Jung, al de *model* en Avery Dulles i al de *Weltanschauung* ('visió del món') en Wilhelm Dilthey i Karl Jaspers. I també al de *Grund* ('fons') en Martin Heidegger, relacionat amb *Abgrund* ('abisme'), *Urgrund* ('fons originari') i *Ungrund* ('abisme sense fons'). Reflexionant sobre la relació entre *logos* i *mythos*, el filòsof de Tavertet veia la mitologia com una operació racional que, en la mesura que intenta entendre el mite (l'objectiu de la mitologia no és sinó aquest), el destrueix, perquè el mite explicat deixa de ser mite. Per aquest motiu adoptava també el terme *logomítia*, pres en préstec de Lluís Duch i proper al concepte de *mythos legein* de Kerényi, amb el qual indicava la narració del mite, és a dir, la seva expressió

exterior. També trobem en Panikkar un neologisme que crea ell mateix, *mythologoumenon*, és a dir, el sentit del mite dins del mite mateix, que no l'esgota i no el destrueix perquè se serveix de *mythema* ('mitemes'), és a dir, dels mateixos elements que constitueixen el mite en si. En els seus textos trobem, a més, el concepte de *mitofania* (de *mythophanein*), que és similar a les nocions de revelació, desvelament i il·luminació. Oposant-se a la teoria de la *desmitologització* (*Entmythologisierung*) amb què Bultmann descrivia el procés d'explicació racional del mite, Panikkar proposava la *remitologització*, és a dir, un moviment espontani a través del qual el mite desmitologitzat és substituït per un nou mite. En resum, trobem en Panikkar un conjunt de teories múltiples, fascinants i complexes en relació amb el mite. El seu interès per aquest tema és obvi.

Podem, per tant, parlar d'una «teoria del mite» en Panikkar, que tothom que s'ocupi del seu pensament haurà de tenir present. Ara bé, es pot afirmar que tot el seu esforç intel·lectual i lingüístic anava encaminat a la creació d'un nou mite a l'interior del qual pogués viure l'home modern o, si més no, el mateix Panikkar. Aquest mite s'ha concretat i expressat en el mot *cosmoteandrisme*, que constitueix per a Panikkar un símbol central. És a dir, el cosmoteandrisme és el mite que ell ha creat, i tota la seva obra és en si mateixa un gran relat mític, al meu entendre un dels més grans i més significatius de la contemporaneïtat.

Però la qüestió no acaba aquí, perquè cal afegir-hi el fet que dins d'aquest mite Panikkar s'ha creat també a si mateix. O, més aviat, ha creat el mite de si mateix i per a si mateix. Quan parla del món, de Déu i de l'home, immediatament els introdueix dins la seva visió cosmoteàndrica, on alhora s'inclou

a si mateix i la seva pròpia vida. En la seva ment i en la seva ploma, cada esdeveniment de la seva biografia s'ha convertit en mite. Si els seus pensaments sobre la realitat són ja atractius, capaços d'encisar lectors i oïdors, encara més potents resulten els seus relats i anècdotes autobiogràfics, esmentats aquí i allà, breus o extensos, conscients o inconscients. Es podria parlar d'idealització o d'interpretació, però en realitat es tracta d'alguna cosa més, quelcom clarament diferent i molt més poderós. Panikkar, amb la seva manera de ser, amb la seva vida i les seves paraules, ha creat el mite de si mateix, i ho ha fet d'una manera magnífica. La qüestió de si aquesta operació, potser parcialment inconscient, ha estat més o menys legítima, queda oberta. Panikkar era lliure de fer-ho, però aquest fet no sempre contribueix a la comprensió, a la recepció i a l'assimilació de la seva obra. Hi ha persones que sovint s'han deixat dur acríticament per aquesta actitud seva: encisades per Panikkar, han contribuït a fer créixer el fum —embellint, excloent, censurant, idealitzant.

Parlant dels seus pares, el pare indi i la mare catalana, Panikkar va crear un mite. I també el va crear envoltant llargament de silenci la seva pertinença a l'Opus Dei. Les anècdotes sobre la seva estada a l'Índia, i després sobre la seva carrera acadèmica als Estats Units, van ser els elements amb què va crear la llegenda que es va difondre entre seguidors i simpatitzants. El sacerdocí, el vincle amb l'Església catòlica, amb l'hinduisme i amb el buddhisme, i els relats i les explicacions orals i escrites, van contribuir a crear el mite. Moltes de les seves amistats, potser totes, van ser percebudes, viscudes, pensades i narrades sota un fortíssim impuls *mitopoiètic*. Un impuls tan potent que alguns d'aquests amics no han pogut sortir-ne: encisats quan parlen i pensen sobre Panikkar, es

mouen gairebé sempre dins del mite creat per ell, fent que creixi i s'escampi. Els llargs anys de Tavertet, que inclouen la formació d'un nucli familiar, formen també un gran mite, reforçat per una aura de misteriós silenci. El mateix pot dir-se amb relació a la seva malaltia, als seus últims mesos de vida, a la seva mort i el seu enterrament, per no parlar de la seva imatge de «mestre», «guru» o «profeta del demà passat».

Aplicant a Panikkar els conceptes i teories que ell va elaborar sobre el mite, diria que el seu mite està fet de mitemes, és a dir, d'elements a partir dels quals s'ha anat teixint la seva llegenda d'home extraordinari que uneix Orient i Occident perquè crea amb la seva vida i els seus textos una nova visió de la realitat. Avui aquest mite, que era viu i dinàmic, gradualment es va transformant en mitologia, és a dir, en llegenda: s'organitzen simposis en els quals la dinàmica de la visió viva de Panikkar pot traduir-se en un discurs escolàstic; s'escriuen llibres que de vegades són simples compendis pedants o periodístics, i es repeteixen banalitats superficials sobre la seva vida. Per oposar-se a aquesta tendència, cal en primer lloc desmitologitzar el seu mite, tot examinant la seva biografia i alhora vivificant la seva obra. És un procés necessari i inevitable. La desmitologització de Panikkar ja ha començat. Ell mateix hauria assenyalat que aquesta dinàmica porta a una nova remització en què la persona i l'obra reapareixen sota una nova llum, dins d'un nou mite. Només així, crec, serà possible una mitofania, una irradiació profunda de Panikkar i de la seva obra. Cal, per tant, afrontar amb serenitat i atenció la complexitat d'aquest mite, per tal de «salvar» la persona Panikkar i el valor de la seva obra —precisament perquè l'una i l'altra puguin ser veritablement destacades, apreciades, divulgades i aprofitades.

3 HAGIOGRAFIA

No vaig conèixer Panikkar personalment. És un desavantatge, però també un avantatge. Deixo la discussió sobre això per a un altre moment, i confesso que des de la meua primera lectura dels seus textos he desitjat conèixer la vida d'aquest home —en sentia la necessitat. En aquest desig meu, gairebé sobtat, em vaig trobar amb un mur, però ràpidament els obstacles es van convertir en desafiaments i en inspiracions creatives. Em vaig sentir com caigut del cavall, i podia rendir-me o tornar a cavalcar. Com es veu, he escollit la segona possibilitat.

El llibre *Raimon Panikkar. Profeta del dopodomani*¹ ['Raimon Panikkar. Profeta del demà passat'], del periodista i vaticanista italià Raffaele Luise, és un intent de presentar la vida de Panikkar de forma novel·lada per tal de transmetre al lector l'«aroma» que ha impregnat la seva vida i la seva obra. Tenint en compte la complexitat de la vida de Panikkar, em va semblar una solució intel·ligent i fascinant, però no em va acabar de satisfer: la imatge del savi retirat a les muntanyes, del vell mestre a la seva llar atapeïda de llibres, visitat per un jove deixeble, era massa romàntica. Res de fals en això, però insuficient.

Vaig tenir una experiència significativa a Madrid, on havia anat a visitar un amic de Panikkar. Al principi anava molt bé, tot era bell i serè: vaig fullejar un àlbum de fotos que mostraven aquest amic amb Panikkar, em va ensenyar una creu que li havia regalat el filòsof de Tavertet i em va

¹ Raffaele LUISE, *Raimon Panikkar. Profeta del dopodomani*, San Paolo, Cinisello Balsamo, 2011.

explicar episodis edificants. Ara bé, quan vaig començar a formular preguntes concretes, el clima es va tornar glacial i les respostes es van limitar a frases diplomàtiques o enigmàtiques, com ara «d'això, no en puc parlar», «d'aquest tema, encara que en sabs alguna cosa, no en podria dir res», o «respecte a això, estic obligat a guardar silenci». Quan li vaig demanar què podia dir-me de l'arxiu personal de Panikkar, que seguia a Tavertet, la resposta va ser seca: «Conec bé aquest arxiu, i no conté absolutament res que pugui afegir alguna cosa sobre el veritable Panikkar.»

Algun interlocutor amb el qual vaig parlar durant la preparació d'aquest text em va dir obertament: «¿Per què s'ocupa de la seva vida? Escrigui un bell llibre sobre el seu pensament i la seva obra. No barregi el missatge amb el missatge.» Però jo ho veia des d'una altra perspectiva. L'obra de Panikkar m'havia enviat a la seva vida, i per mi la seva vida era i és la clau per entendre la seva obra.

Generalment, una hagiografia falsifica tres temes: política, diners i sexe. Una trinitat fatal. Però també d'això es compon la vida d'una persona, i Panikkar no n'és cap excepció. Alguns, d'això no en volien parlar. Però jo em preguntava: ¿com podem aleshores comprendre la seva obra, un dels temes crucials de la qual és la plenitud de la vida?

4 HETERONÍMIA

El 1964, dins d'una coberta marró-verda, un impressor italià va reunir 48 articles d'extensió variada per produir un volum d'unes tres-centes pàgines. Aquests breus assajos filosòfics i teològics eren de formats diversos, com diversa era

la qualitat del paper, avui parcialment groguenc. Estaven escrits en castellà, francès, anglès i alemany, i la seva ubicació no responia a un ordre lògic, temàtic o cronològic. Els més antics es remunten al 1949 i la resta són dels anys següents, fins al 1963. Aquesta recopilació es va fer per ser presentada a la Universitat La Sapienza de Roma, i va permetre al seu autor exercir la lliure docència en filosofia. Alguns dels articles són extensos, elaborats i molt acadèmics, altres són molt breus, circumstancials i divulgatius. La seva procedència geogràfica és sorprenent: Madrid, Pamplona, Barcelona, Benarés (Varāṇasī), Tolosa de Llenguadoc, Mysore, Stoccarda, San José de Costa Rica, Bhubaneswar, Roma, Venècia, Mònaco, Madràs (Chennai). Estan signats amb el nom de Raimundo, Raimondo o Raymond, i el cognom varia de Pániker a Panikker i finalment Panikkar. En aquest volum, per tant, trobem un autor que presenta mig centenar d'articles escrits durant catorze anys, publicats en quatre llengües i en més d'una dotzena de ciutats, i signats amb tres noms i tres cognoms diferents. En aquesta descripció ens apareix, avui conegut de tothom, el binomi Raimon Panikkar, nom amb el qual avui es publica la seva *Opera omnia* a Itàlia, a Catalunya, a França, als Estats Units i a Espanya.

A partir simplement d'aquest volum, de la seva història i de la varietat que mostra, podríem parlar del llarg itinerari d'un home de registres tan diversos. Del Raimundo Santiago Carlos Pániker amb què va ser inscrit en el llibre de baptismes, al Raimon Panikkar que signa l'*Opera omnia*, hi ha un llarg recorregut que revela una tendència del personatge. Som davant d'una persona conscientment disposada a crear el seu destí canviant de nom i cognom. Panikkar no s'acontentava amb el que era, sinó que sempre va intentar

remodelar la seva existència i la seva persona. El canvi de nom n'és un símbol. Reflexionant sobre la direcció en què es dona aquest canvi, val a dir que té a veure amb un retorn als orígens, un tornar a ser original, un corregir la realitat heretada. En corregir el seu nom de Raimundo a Raimon, l'allunya de la tinta castellana i l'apropa al seu origen català. En corregir el seu cognom de Pániker a Panikkar, l'allunya de la deformació colonialista europea i l'apropa a l'original malaiàlam. És un moviment ambigu perquè, si per una banda tendeix als orígens, per l'altra l'allunya del que era la seva herència de família. El canvi d'Abram a Abraham en l'Antic Testament, de Simó a Pere en el Nou Testament, de Sigismund a Sigmund (Freud), o de Henri Le Saux a Abhiṣiktānanda, són tots ells significatius (Panikkar en diria «simbòlics»), i el mateix val per a ell.

¡Dins Panikkar hi havia tants Panikkar! Un filòsof i un teòleg, un cristià i un budhista, un hindú i un home secular, un català i un indi, un sacerdot i un escriptor, un predicador i un conferenciant, un fill i un germà, un amic i un marit, un vell i un jove. N'hi ha prou amb veure algunes de les seves fotografies en diverses èpoques, amb diverses expressions, robes i entorns. El noi de cabells curts i foscos i l'ancià de cabells llargs i blancs, el professor ben afaitat i encorbatat i el *sādhū* barbut, el sacerdot amb ornament tridentí i el noble indi en *dhotī* de seda cara. El Panikkar somrient i el Panikkar angoixat, alegre i seriós, lúdic i preocupat, accelerat i tranquil, radiant i receptiu. Quelcom semblant val per al pensament, polièdric i polimorf, que aflora en els seus escrits.

La història de la literatura coneix autors que han actuat de manera similar. En el cas de Dostoievski, es parla de «novella simfònica» i se sap que cadascun dels germans Kara-

màzov és una màscara de l'autor. Potser encara és més radical l'exemple de Fernando Pessoa, que va encunyar el concepte d'*heterònim* (del grec *héteros*, 'divers', i *ónoma*, 'nom') en referència als diversos personatges, com Alberto Caeiro, Álvaro de Campos, Ricardo Reis, Bernardo Soares i molts altres, menys coneguts, que són una extensió de l'autor mateix: amb nom propi, escriuen les seves pròpies obres i tenen la seva pròpia biografia, tot això creat per Pessoa i reflectint Pessoa. L'escriptor portuguès atribueix a Álvaro de Campos un poema, «Pas de les hores», en què d'alguna manera s'explica aquest misteri plural. Les paraules del poeta encaixen sorprenentment amb el misteri del «Panikkar plural»:

M'he multiplicat, per sentir-me,
per sentir-me m'ha calgut sentir-ho tot,
m'he transbordat, no he fet sinó extravasar-me,
m'he despullat, m'he lliurat,
i a cada cant de la meua ànima hi ha un altar a un déu diferent.²

Qui s'apropava a Panikkar percebia aquesta diversitat —misteriosament unificada, sòlida i única— i quedava naturalment encisat. Podia ser diferent amb persones diferents, però era sempre ell mateix. Per a cadascú era diferent i cadascú podia veure'l de manera diferent als altres. Fins aquí, tot bé. Els problemes podien sorgir quan en algun moment hi havia una confrontació i resultava que «el meu Panikkar»

² Fernando PESSOA, «Passagem das horas»: *Multipliquei-me, para me sentir, | Para me sentir, precisei sentir tudo, | Transbordei, não fiz senão extravasar-me, | Despi-me, entreguei-me, | E há em cada canto da minha alma um altar a um deus diferente*. Traducció catalana: Fernando PESSOA, *Poemes d'Álvaro de Campos*, edició bilingüe, traducció de Joaquim Sala-Sanahuja, Quaderns Crema, Barcelona, 2002, p. 169-170.

no coincidia amb «el teu». No tots comprenien la seva idea de l'harmonia, que anava més enllà del rígid *aut aut*. Francament, però, si harmonitzar tots els Panikkar de Panikkar no és cosa fàcil i òbvia, encara més difícil resulta harmonitzar les diverses visions de Panikkar creades per les persones que l'han conegut i estimat. Emprant el seu propi llenguatge, de Panikkar cadascú té en un *iṣṭadevatā*, una representació que determina l'envergadura de la seva pròpia comprensió.

Crec que Panikkar va ser indulgent amb aquesta diversitat i aquestes antinòmies. Deixava a tothom la llibertat d'agafar un dels seus aspectes i veure'l com el conjunt. Panikkar «sencer en una de les seves parts». Deixava que l'etiquetessin perquè sabia que així és com funciona el món, però d'altra banda sempre subratllava que cap identificació (màscara) amb què es jugui en societat no esgota el misteri i la unitat de la persona, que ha de romandre com a tal. L'intent de narrar les vicissituds de la seva vida és una operació similar, perquè, per més que diguem, no podem esgotar la riquesa de la persona ni reduir-ne el misteri a un relat biogràfic.

Concloent una llarga entrevista amb la filòsofa Gwendoline Jarczyk, després convertida en llibre, Panikkar diu: «Les meves respostes s'han adreçat a vostè. [...] Una altra persona m'hagués portat per camins ben diferents i jo hauria donat, segur, altres respostes.»³ És a dir, amb un altre, Panikkar s'hagués mostrat d'una manera molt diferent. I així ha estat. És quelcom desconcertant que molt sovint m'he trobat en parlar d'ell, sobretot quan m'atansava a persones que el

³ Raimon PANIKKAR, *Entre Déu i el cosmos: una visió a-dualista de la realitat. Converses amb Gwendoline Jarczyk*, Pagès, Lleida, 2006, p. 246.

van conèixer bé o quan en llegia els testimoniatges. Això es podria explicar amb el principi de la subjectivitat, segons el qual la mateixa cosa o persona és percebuda de manera diferent per cada individu. Així és percebut el mateix arbre; així és vist i després descrit el mateix accident de carretera per diversos testimonis oculars; així, el mateix llibre és entès per diversos lectors. Alguns optimistes sostindrien que podem acostar-nos a la veritat tractant cada reflex com a complement dels altres. Aleshores, n'hi hauria prou amb trobar el nombre més gran possible de persones que hagin conegut Panikkar per construir, a partir dels seus relats, la imatge «veritable» del pensador. Però els pessimistes respondrien que, per més que sumem els reflexos, la veritat no n'és la suma, i en qualsevol cas el seu nombre és potencialment infinit. És a dir, no n'hi ha prou amb parlar amb tots aquells que han conegut Panikkar per arribar a descriure'l correctament. Certament, això són dubtes i reflexions típics del retratista i de l'historiador.

Panikkar va viure molt de temps, en ambients diferents i patint diverses transformacions. Hi ha el Panikkar de Barcelona, en el seu ambient familiar, i l'alemany, el sacerdot de l'Opus Dei i l'acadèmic, el Panikkar de l'Índia, el dels Estats Units, el de Tavertet. No tots aquests Panikkar que es presenten a l'estudi són sempre fàcilment conciliables. Això genera un problema metodològic que caldrà transformar en vehicle de creativitat, per no acabar en un atzucac.

Tenim, per tant, certa visió (o mite) de Panikkar produït pel mateix Panikkar, que es relata, posseeix una memòria selectiva, té força lingüística i poder de seducció. Val a dir que, sobretot amb el pas del temps, hi ha certa distància entre el que Panikkar afirma de si mateix i el que veritablement va

ocórrer. I a més, com hem dit, hi ha les visions de Panikkar que altres han creat.

Si s'intenta escriure sobre la vida de Panikkar, des de la lectura i l'escolta, cal renunciar al desig de construir una «biografia clàssica» en què tot encaixa segons les lleis de la coherència i on la narració es desenvolupa en ordre cronològic. En el seu cas, molt sovint una dada biogràfica pot ser relatada, interpretada o jutjada per persones diverses de maneres molt diferents. I una pregunta pot rebre respostes diverses, encara que es puguin veure com a complementàries. Aquesta és la gran lliçó de la seva vida: l'existència no és solament cronològica, sinó polifònica, i per això l'art de la vida no resideix en la coherència sinó en l'harmonia. Panikkar és l'home plural, com potser ho és tot home. La seva existència va ser sens dubte extraordinària; per això, el relat de la seva vida ha de ser necessàriament un desafiament al gènere literari de la biografia.

5 VIDA I OBRA

La vida i l'obra de Panikkar estan, doncs, intrínsecament vinculades. El seu vincle és alquímic, es compenetren mútuament, l'una sobreix en l'altra; una vida llarga i plena de moviment, una obra multiforme i molt extensa. Però la relació entre l'obra i la vida mai no és simètrica i no pot mesurar-se quantitativament. La seva relació és complexa, meàndrica i misteriosa.

El filòsof de Tavertet, en el vesprejar de la seva vida, trobant-se davant d'una obra immensa i encara oberta però ja completa, afirmava:

No he viscut per escriure, però he escrit per viure d'una manera més conscient i per ajudar els meus germans amb pensaments sorgits no tant de la meva ment, sinó d'una Font superior que bé pot anomenar-se Esperit —tot i que no pretenc que els meus escrits siguin «inspirats».⁴

Heus aquí l'escriptura en funció de la pròpia vida i de la dels altres. D'altra banda, assenyalava també que cap dels seus textos «no ha nascut d'una simple especulació, sinó que tots són més aviat autobiogràfics, és a dir, inspirats en una vida i en una praxi, i és tan sols posteriorment que han estat plasmats per escrit».⁵ Per tant, des d'aquesta perspectiva, la seva escriptura té una doble font: la praxi de la vida i l'Esperit. En Panikkar hi ha un moviment circular: de la vida a l'escriptura i de l'escriptura a la vida. No crec que es pugui respondre la pregunta de quina de les dues ve primer o és més important, perquè la resposta depèn de la regla que usem per mesurar-les. Cronològicament, és obvi que primer ve la vida i després l'escriptura, però la cronologia no és l'única categoria amb què es pot abordar el problema. Se'n segueix que cal conèixer-les totes dues.

Panikkar, però, no facilita l'operació, i potser aquesta sigui la tasca que ens ha encomanat. En una ocasió, amb més de setanta anys, preguntat públicament per la seva vida, va afirmar:

Encara no m'he interessat gaire per la meva biografia, i ni tan sols per entendre'm. Veig una tensió oculta en els psicòlegs que

⁴ Raimon PANIKKAR, «Editorial de l'autor», dins *Mística, plenitud de Vida*, edició a cura de l'autor i de Milena Carrara Pavan, Fragmenta (Opera Omnia Raimon Panikkar, vol. I.1), Barcelona, 2009, p. 11.

⁵ *Ibidem*.

volen entendre les coses, mentre que jo no en sento la necessitat. Encara no he sentit la necessitat d'indagar en les meves arrels. Per tant, tocarà a altres mostrar-les: només haig d'esperar. He fet les coses sense una motivació veritablement conscient: potser estigui en l'inconscient, i llavors em caldria dir que hauré d'aprendre de qui illumini les meves motivacions inconscients. Potser.⁶

És una resposta enigmàtica i típicament «panikkariana». Un sí i no alhora, que no és una veritable resposta i que pràcticament cancel·la la pregunta. En qualsevol cas, no és una empresa fàcil indagar en la seva vida, i comprendre a partir d'aquestes indagacions un relat vàlid i fidel és una empresa encara més atzarosa, però precisament per això val la pena provar de realitzar-la. El relat «honest» de la vida de Panikkar cal fer-lo, per tant, a partir de la seva obra.

Com he assenyalat abans, si l'obra de Panikkar és interessant, important, grandiosa i fascinant, encara més interessant, bella i fascinant és la seva vida. En ella, si mirem amb honestedat, delicadesa i respecte, i sense prejudicis, idealitzacions ni censure absurdes, hi trobem també la clau de comprensió de la seva obra, del seu missatge. Per tant, si es vol que la seva obra estigui viva, cal lligar-la a la seva vida. Renunciant a conèixer la seva vida, perdríem l'accés a l'esperit que l'animava i que la seva escriptura va intentar plasmar.

Benvinguda sigui la llegenda, perquè és inevitable. Benvinguda sigui la *mitopoiesis* del mateix Panikkar, i el seu silenci sobre la seva vida, que per mi no és cap impediment sinó una invitació. Benvinguda sigui la multiplicitat de rostres de Panikkar que cal prendre en consideració.

⁶ Raimon PANIKKAR, *Ecosofia. La nuova sagesza. Per una spiritualità della terra*, Citadella, Assis, 1993, p. 11.

Panikkar va viure també en funció de l'escriure, però no es va convertir en un de tants escriptors o filòsofs que, com deia Montale, viuen al «cinc per cent» o no tenen biografia sinó tan sols «bibliografia». Panikkar va parlar molt de la plenitud de la vida, i crec que la va aconseguir. La reflexió sobre la seva vida permet constatar com les seves paraules es van fer carn en ell i quin fruit han donat. En tenim necessitat. En tenim el dret. És precisament la seva vida el que en última instància dóna valor a la seva obra. No es pot reduir Panikkar a la seva bibliografia ni la seva vida a una llegenda censurada. La seva vida i la seva obra es reflecteixen i s'illuminen mútuament.

Quan, després d'anys de treball i més de vint redaccions, Panikkar va donar a la impremta el 2005 el seu llibre *De la mística*, tenia dubtes:

Després d'escriure aquest llibre, la gestació remota del qual ha durat decennis i la immediata gairebé tres anys, he hagut de resistir tres temptacions.

La primera ha estat esquinçar l'escrit perquè arrelí en la meua vida i perquè no em distregui la seva redacció.

La segona, tornar a reescriure'l molt millor amb les intuïcions que s'han anat cristallitzant al llarg de la seva gestació.

La tercera, escriure finalment el meu llibre místic i no un llibre sobre què significa aquesta experiència.

Les he resistides totes tres. La primera, perquè l'escrit ja ha arrelat. La segona, per la pressa que corria. La tercera, perquè el meu llibre és el de la meua vida i no el de la meua escriptura.⁷

⁷ Raimon PANIKKAR, «L'experiència mística», dins *Mística, plenitud de Vida*, p. 169.

Ens trobem, doncs, davant de dos llibres: el dels escrits de Panikkar i el de la seva vida. Al meu entendre, el llibre de la seva vida és una de les claus importants d'accés al llibre dels seus escrits, tal com el llibre dels seus escrits és pràcticament una (cripto)autobiografia i serveix també per entendre la seva vida. Sens dubte, cal preguntar-se com passar del llibre de la vida a un llibre sobre la vida. En qualsevol cas, estem novament, segons les dinàmiques estructurals del Panikkar mateix, davant d'una tríada: el llibre de la seva vida — el llibre sobre la seva vida — el llibre dels seus escrits. Entre aquests tres llibres hi ha una relació inter-independent. Els seus vincles són molts, polièdrics, gairebé infinits, i cap d'aquests llibres no existeix sense els altres dos. No cal dir que el llibre sobre la seva vida és només una temptativa, i a més imperfecta, perquè imperfecte és també el llibre dels seus escrits i el de la seva vida. Potser només tots tres junts formen una dinàmica perfecta. Crec que Panikkar hi estaria d'acord: en el seu cas, imperfecció + imperfecció + imperfecció no dóna no-perfecció, sinó harmonia. En escriure aquestes pàgines tenia present, precisament, aquesta harmonia.

6 AQUEST LLIBRE

La idea d'escriure un llibre sobre Panikkar, com he dit, va néixer espontàniament durant la lectura dels seus textos. He començat a indagar intel·lectualment i he sortit de viatge. He visitat diferents llocs lligats a ell, a Catalunya, a Itàlia i a l'Índia, convençut que l'home pensa segons els llocs on viu. No he pogut anar, per raons simplement econòmiques, als Estats Units i a Alemanya. He contactat, i sovint

visitat, els seus familiars, amics, coneguts i col·laboradors. Alguns han estat molt comprensius amb el meu projecte i generosos en compartir els seus records, altres ho han estat menys, però he après de tots i estic també en deute amb els que m'han respost amb el silenci. He tingut la fortuna de fer alguns descobriments veritablement reveladors, que han enriquit la meua comprensió de Panikkar i que constitueixen veritables tresors del meu relat.

Malgrat això, haig d'admetre que aquesta no és una biografia de Panikkar: és només un relat sobre un home i el seu pensament. Reconec, com a mínim, tres límits fonamentals del meu treball. Primer: no he tingut accés a l'arxiu personal de Panikkar a Tavertet, ni als documents que es troben en poder dels seus familiars, de l'Opus Dei i del Vaticà. Segon: no hauria pogut saber-ho ni dir-ho «tot», perquè alguns fets haurien violat inevitablement la privacitat d'algunes persones que segueixen vives. Tercer: atesa l'extensió de la vida de Panikkar i la immensitat de la seva obra literària, un treball «complet» hagués requerit un mínim de deu anys, i el text resultant hagués estat al voltant de cinc vegades més extens. Segurament, algun dia, algú s'atrevirà a realitzar aquesta empresa.

El meu és un relat sobre la vida i sobre el pensament de Panikkar. En la primera versió, sovint em va seduir la idea d'escriure un «retrat biogràfic» en el qual confluïssin, seguint un fil cronològic, les dades de la seva vida, les seves obres i les seves idees, amb algunes pinzellades aportades pel retratista. No he volgut amagar-me rere la màscara de la pura objectivitat, cosa que d'altra banda sabem que és impossible. Escriure aquest assaig ha estat per a mi una aventura fascinant, i vull pensar que ho serà també per al lector. Coneixent prou bé la riquesa de la vida de Panikkar i la

immensitat de la seva obra, no em costa admetre que no ho he dit «tot». Fins i tot, si hagués investigat uns quants anys més i escrit el doble del que he fet, quedaria encara molt per explorar i per narrar. Aquesta convicció, present en mi des del principi, m'ha permès treballar amb tranquil·litat i m'ha deixat el cor serè quan he conclòs el text.

El llibre no hagués estat escrit sense l'ajuda i la presència de moltes persones. Algunes han estat presents des del principi fins a la fi, altres només en alguns moments; algunes m'han ajudat molt, moltíssim, altres menys, però sovint de manera essencial. Pràcticament podria escriure un altre llibre relatant el meu viatge a través dels amics, coneguts, familiars i indrets de Panikkar. Aquest meu treball està impregnat de la presència de moltes persones que espero que podran retrobar-se entre les línies. No vull crear una jerarquia de mèrits, i simplement dono els seus noms en ordre alfabètic: Germán Ancochea Soto (†), Bettina Bäumer, Patrizia Bertoni, Daniela Bevilacqua, Maria Bidoli, Enrico Bistazzoni, Federica Bonarelli, Carlo Brutti, Rita Brutti, José Cabezón, Juan E. Campo, Roberta Cappellini, John B. Carman, Enrico Castelli Gattinara Jr., Rodolfo Castelli Gattinara, Francis X. Clooney, Pascaline Coff, David Compte, Patrick D'Souza (†), Mark Dyczkowski, Scott Eastham (†), Elido Fazi, Olivia Flaim, Joan E. Geller, William A. Graham, José Luis Illanes, Françoise Jacquin, Raffaele Luise, Vito Mancuso, Bruno Mastroianni, Carlo Mercuri, Fran O'Donnell, Paul Odynec, Mauro Onorati, Maria del Mar Palomo, Agustí Pàniker, Mercè Pàniker (†), Jordi Pigem, Paola Pisani, Achille Rossi, Nicoletta Sereggi, Benoit Standaert, Francis Tiso, Paolo Trianni, Purnananda Zenoni. A cadascú, sempre particularment, i a tots junts: gràcies.

Verona, maig del 2012

7 NOTA A L'EDICIÓ CATALANA

Ignasi Moreta, director de l'editorial Fragmenta —que publica l'*Opera omnia* de Panikkar en català—, ha estat l'artífex que aquest llibre vegi la llum en la terra materna de Raimon Panikkar, i l'ha sabut acompanyar des del principi fins al final amb passió, entrega, competència i perspicàcia. Per la seva banda, Jordi Pigem, pensador amatent i profund coneedor del pensament de Panikkar, ha realitzat la traducció amb esperit crític i creatiu. Gràcies a la tasca de tots dos, que han sabut també integrar suggeriments d'altres interessats en aquesta publicació, s'han corregit errors, s'han precisat dades i s'han completat informacions. Tot plegat, a què cal afegir el nou material fotogràfic aplegat, ha donat lloc a un resultat magnífic. Per aquesta sol·licita col·laboració, duta a terme en esperit d'amistat, em sento profundament agraït.

Verona, novembre del 2014

I

JOVENTUT
(1918-1939)

I MARE I PARE

EN MOLTES DE LES NOTES biogràfiques de Raimon Panikkar, en les solapes dels llibres, en les enciclopèdies i en les monografies que se li han dedicat, trobem una frase recurrent: «de pare indi i mare espanyola» o, més extens i exacte, «de mare catalana i catòlica i pare indi i hindú». No sabria dir quan va sorgir per primera vegada aquesta frase, si va ser proposada pel mateix Panikkar o per una altra persona. Sens dubte, però, és efectiva. Encurioseix i encisa. Suggereix una destinació interessant, a canvi, però, d'un cert determinisme. Panikkar ha aprofitat i refutat el doble sentit del seu origen, n'ha estat protagonista i víctima.

La frase és també ambivalent, perquè pot llegir-se com una justificació: heus aquí un tipus especial, que per tant caldrà tractar amb indulgència. També pot ser entesa com una nota exòtica que genera curiositat i enveja: vet aquí un home particular, assenyalat des del seu naixement amb una destinació especial i investit de dons no accessibles als altres. En tots dos casos, ens perdem Panikkar i la seva obra. En el primer, l'obra pot ser vista com a extravagant i inconclusa,